

METAFOREN, EEN TAALORNAMENT?

<u>Inleiding.....</u>	<u>2</u>
<u>Doel van de Metafoor.....</u>	<u>3</u>
Tekstversiering of substitutiemetaforen.....	3
Meer zeggen met minder woorden	4
Diepgang - inhoud of vergelijkende metaforen.....	4
Verhulling – Verduidelijking	4
<u>Soorten Metaforen</u>	<u>5</u>
De gewone metafoor.....	5
Metonymia	5
Verdoken metafoor	5
Een metafoor als deel van het woord.....	6
Het gebaar en de fysieke kenmerken	6
Het item.....	6
Metaforiek - Archetypen.....	6
Metafoor als deel van het woord	6
<u>Fundamentele werking van een metafoor.....</u>	<u>7</u>
<u>Foute metaforen</u>	<u>9</u>
Cliché	9
Geïsoleerde metafoor.....	9
Ontbreken van de belangrijkste doelen van een metafoor	9
Stijlbreuk	10
Scheppen van focusverschil	10
Metafoor op basis van ervaring	10
Barbarismen	11
Verzadiging	11
<u>Goede metaforen</u>	<u>11</u>
Correcte gevoelswaarde	12
Interactie binnen de metafoor.....	12
Interactie op het verhaal.....	12
Doorbreken van de conventie en uniekheid	13
Ironisch, doch overtuigend.....	13
Verlang inventiviteit van de lezer.....	13
Multifunctionaliteit van een metafoor	13
Ombuigen abstracte begrippen.....	14
Een goede metafoor laat het verhaal verder vloeien.....	14
Een goede metafoor behelst menselijkheid.....	14
Tijdsgebondenheid.....	15
Interactieveld en eigenschappen van de metafoor liggen dicht bij elkaar	15
<u>Herkenbaar maken van metaforen:.....</u>	<u>16</u>
<u>Wat is de tekstuele interpretatie van de metafoor.....</u>	<u>18</u>
<u>Een originele metafoor.....</u>	<u>18</u>
<u>Metaforisch gehalte.....</u>	<u>19</u>
<u>Metaforen... literatuur?</u>	<u>20</u>
<u>Voorbeeld.....</u>	<u>20</u>
<u>Metaforen in de plot.....</u>	<u>21</u>
<u>Een testopzet.....</u>	<u>21</u>

Verantwoording gekozen metaforen.....	22
Resultaat.....	22
Conclusie.....	24

Inleiding

Metaforen behoren tot de overdrachtelijke stijlfiguren. Ze overheersen al decennia lang de gedachten van grote schrijvers en denkers. Aristoteles bijvoorbeeld, maakte een diepgaande studie naar de overdracht van metafoor naar taal.

Door het gebruik van metaforen kan over een toestand, begrip, persoon, en zo verder, worden gesproken, zonder dat de dingen bij naam worden genoemd. Ze moeten spitsvondig zijn (anders is het een cliché), de fantasie prikkelen en een toevoegende waarde hebben. Ze blijven hangen bij de lezer en vaak komen metaforen op metaforen terug in een verhaal. Ze kunnen een rode draad vormen in een tekst door telkens op hetzelfde onderwerp nieuwe metaforen te verzinnen, waardoor ze de lezer een houvast bieden, een herkenningspunt.

Iedereen kent het gezegde: Zoals het klokje thuis tikt, tikt het nergens. Dit is eveneens een metafoor, net zoals de meeste gezegdes en spreuken in wezen niets anders zijn dan metaforen. Dat niet alle metaforen theoretisch juist zijn is niet zo belangrijk. Zo weet iedereen dat er van het klokje dat thuis hangt er evengoed ettelijke duizenden in andere huizen net hetzelfde tikken. Maar het is het idee dat schuilt achter het gezegde dat telt.

Metaforen hebben echter een meer fundamentele waarde dan enkel het opvrolijken van de taal. Ze liggen aan de grondslag van de structuur van taal. Ze worden niet als afwijkend taalgebruik beschouwd – men noemt ze niet voor niets stijlfiguur – maar als een voltallig deel van de taal. Ze zijn zo alledaags geworden dat ze de basis vormen, en vaak onbewust, van onze gesprekken en zegswijzen.

voorbeeld

Het belangrijkste dat ik opgestoken heb...

Spierwit (hoewel het hier in feite de pees is die wit is)

Lijkbleek

Het is snikheet buiten.

Die auto vloog voorbij.

...

Het zijn allemaal zaken die metaforisch bedoeld zijn. En dus; iedereen kan metaforen maken.

De menselijke geest ervaart de wereld in een vorm van ingebeeelde beelden. Als iemand je een verhaal vertelt, kan het niet anders dan dat je geest daar beelden bij gaat creëren. Als ik spreek over een auto, plop, een auto in je geest. Kennen jullie dat trucje met een kleur en een stuk werkgereedschap? Inderdaad, een rode hamer. Dit kan de schrijver in zijn metaforen gaan uitbuiten, een geconditioneerd beeld uitbuiten of juist omverwerpen.

In het grensgebied van onze kennis is denken en communiceren in metaforen het sterkst. Wanneer we een abstract begrip willen uitleggen gebruiken we al vlug vergelijkingen met bekendere zaken uit het ons omringende. Soms verwijzen we zelfs naar metaforen om via een andere metafoor iets duidelijk te maken.

Een sifon? Wel, dat is een buis geplooid in een U-vorm. Hierbij wordt dus de vorm van de buis vergeleken met de letter U. Probeer de vorm maar eens uit te leggen zonder metaforisatie.

Mijn vierjarig zoontje spreekt over een stekelvarken als zijn haar net is gewassen en over een zebrapaard als hij zijn nieuwe gestreepte pyjama aandoet.

In een documentaire aangaande een stam die diep in een woud woont en totaal gevrijwaard is van westerse invloeden, las ik hoe deze inboordelingen spraken over de blanke mensen als behaarde bavianen, en een cameraman met een grote neus werd beschreven door hen als een lokale vogel (neushoornvogel) met eveneens een opvallende snavel/neus. Met andere woorden, ze zullen het begrip ‘metafoor’ niet kennen, maar maken er wel gebruik van.

Om al deze redenen, verbaasde ik me erover dat er zo weinig aandacht aan wordt besteed. Ik ken geen enkel handboek voor de schrijver dat erover uitweidt. Daarom besloot ik er voor Blanco Regel een verhandeling over te schrijven.

AANDACHT:

Gedurende het schrijven van deze verhandeling, gebruik ik vaak voorbeelden om de lezer het een en ander te verduidelijken. Deze voorbeelden zijn zo simplistisch mogelijk gehouden zonder de verhaalversterkende waarde van betreffend metafoor in aandacht te nemen. Gelieve dan ook geen aandacht te schenken aan de kwaliteit van de gekozen voorbeeldmetaforen. Aan het einde van de verhandeling zal ik een aantal – naar ik hoop – originele en treffende metaforen gebruiken die de punten van een *perfecte* metafoor in zich hebben.

Doel van de Metafoor

Allereerst kunnen we zeggen dat een metafoor een herformulering is van iets dat ook gewoon had kunnen worden gezegd. Het is een vergelijk van A met B, van iets letterlijk met iets niet-letterlijk.

Verder onderscheiden we een aantal doelen. Ze zijn weergegeven in volgorde van kunde waarmee de schrijver zijn metaforen gebruikt.

Tekstversiering of substitutiemetaforen

In eerste instantie zal de lezer de meeste metaforen beschouwen als louter tekstversiering. En dit is ook wat, de laat ons zeggen, beginnende schrijver aanwendt. Hij gebruikt metaforen als tekstdecoratie en zal meestal voor de gewone metafoor kiezen door gebruik te maken van het inleidende woordje ‘als’. We kunnen hier van substitutie spreken, de metafoor kan direct en zonder betekenisverlies worden vervangen door hetgeen de metafoor vervangt, door de letterlijke in plaats van de figuurlijks zegswijze te gebruiken.

Hij wordt zo bleek als een lijk.

Als we schijven:

Hij wordt heel bleek.

Verliezen we nauwelijks zins-waarde en betekenis. De schrijver kan zich de vraag stellen of het nuttig is deze metaforen te gebruiken. Wat anders dan cliché voegen ze toe aan zijn verhaal?

Meer zeggen met minder woorden

In tweede instantie kan de schrijver gebruik maken van een metafoor om een ingewikkelde of omslachtige situatie uit te klaren in enkele woorden. Hier wordt de functie van louter tekstversiering uitgebreid tot het verkorten van de tekst.

Hij wordt lijkbleek.

Meestal betreft het hier metaforen die niet eens bewust door de lezer worden opgepikt. Ik durf zelfs stellen dat vele schrijvers meer metaforen in hun tekst gebruiken dan dat ze doelbewust hebben gedaan. Het kan dan ook geen kwaad deze ingeburgerde zegswijzen te gebruiken.

*Hij sloeg keihard.
Met een rotvaart...*

Diepgang - inhoud of vergelijkende metaforen

Een kundig schrijver weet in zijn metaforische vergelijkingen ook diepgang te stoppen. Vaak zit er in de metafoor een ideologie of vooroordeel van de schrijver. Iets wat hij niet openlijk door zijn personages kan laten meedelen maar toch graag aan de lezer meegeeft. Vaak zijn dit raciale of andere gevoelige onderwerpen die niet in het profiel van het personage passen, maar wel in dit van de sfeer van het verhaal. Een bedreven schrijver kan deze waarden aan de lezer meedelen zonder zich expliciet als schrijver te mengen in de loop van het verhaal. De opmerkingen zullen dan ook door de lezer als deel van het verhaal worden beschouwd. Vroeger was enkel de vorm van de metafoor belangrijk – het op beeldende wijze overbrengen van een idee op een publiek, nu ook de inhoud – die, liever dan in de tekst, net zo goed in de metafoor kan.

Hij werd witter dan een Engelsman.

Verhulling – Verduidelijking

Een vierde aanwending is om de lezer hints mee te geven. In de metafoor zit al een beetje de ontknoping. Vaak worden deze metaforen pas op waarde geschat na herlezing van het verhaal. Ze krijgen dan pas de betekenis waarvoor de schrijver ze heeft geschreven. Hun vermoedde primaire doel (tekstdecoratie, inkorting, diepgang) vervalt dan.

*Hij werd witter dan het lijk van een Engelsman.
En later blijkt dan dat hij een zombie is.*

(Zo schreef ik ooit een verhaal waarin het hoofdpersonage herhaaldelijk in de metafoor werd getrokken van hondse eigenschappen. Later in het verhaal sterft de hond. Op het einde van het verhaal sterft ook de man, waarmee de analogie naar het hond-zijn werd vervolmaakt.)

Soorten Metaforen

De gewone metafoor

die te herkennen is door het gebruik van woorden als; als, zo, gelijk, zoals...

voorbeeld

Hij is zo sterk als een beer.

Zijn adem stinkt als een open riool.

Hij wordt zo bleek als een lijk.

Dergelijke metaforen worden ook wel vergelijkingen genoemd. Er is weinig tot geen sprake van figuurlijk taalgebruik. De twee delen van de metafoor (sterk en beer) behouden hun oorspronkelijke identiteit.

Metonymia

Een tweede vorm is de **metonymia**. Het is een stijlfiguur waarbij in plaats van het voorwerp iets anders wordt geschreven. Het gebruikt niet de vorm van overeenstemming met als verbinding het woordje -als- maar een andere betrekking tussen het voorwerp en de vervangende metafoor.

voorbeeld

Hij is beresterk.

Hij ademt rioollucht uit.

Hij wordt lijkbleek

Ik mag graag een glaasje drinken.

De gewone metafoor en de metonymia zijn op hun beurt weer op te splitsen in volgende soorten:

Verdoken metafoor

Een zwarte kamer zal zelden voor iets goeds staan.

Een in het wit geklede dame zal zelden slecht zijn.

Een reis die bergaf gaat is zelden een reis die goed zal verlopen.

Naar het licht rijden is beter dan naar het donker rijden.

Vaak berusten deze metaforen op vooroordelen. Bijvoorbeeld; een dikke man is grappig en een blonde vrouw is dom. Hier worden metaforische linken gelegd zonder dat de lezer zich bewust is van het gebruik ervan.

In de reclamewereld wordt hier handig van gebruikgemaakt. De verfrissende werking van ijs wordt herhaaldelijk gebruikt om frisdranken te promoten – ijs als metafoor voor verkoeling. En natuurlijk de schaars geklede dames die, tja, je begrijpt het wel.

Een metafoor als deel van het woord

...is ook een optie. Meestal staat dit in het woord tussen aanhalingstekens, aandachtstreepjes of haakjes.

Ze hoopte eindelijk (h)erkenning van hem te krijgen.

Het gebaar en de fysieke kenmerken

De onuitgesproken, ongeschreven metafoor of het gebaar. De schrijver kan ook door zijn personages gebaren te laten maken, een metafoor beschrijven. Het opsteken van de middelvinger, het vredesteeken met de vingers, een pruilende lip, gefronst voorhoofd...

Het item

Een andere vorm van onuitgesproken metaforisatie is het item. De Porsche die wordt gerefereerd met een midlifecrisis, de pony voor het veertienjarige meisje, koffie om wakker te blijven, de sigaret voor de stoere held...

Metaforiek - Archetypen

Soms kan de setting van het verhaal als een soort metafoor dienst doen. De metafoor wordt dan een personificatie, een metaforiek. Bijvoorbeeld de donkere grot als setting van het kwaad. Het paradijs als setting van het goede of nieuwe. Het brullen van een onbepaald dier in de loop van het verhaal is het oerbeeld van naderende dreiging.

Metafoor als deel van het woord

Zelfs delen van woorden kunnen door het effect of de voorkennis aangaande deze woorden van de lezer, een bepaalde uitwerking hebben op het woord waar ze mee vervoegd worden. Het betreft hier meestal voegwoordjes zoals op, goed, neer, af, achter, voor...

*opleven, opwaarderen... wekt een goed gevoel op
neerslachtig, neerbuigend, een slecht gevoel*

Noot: In de verdere en voorgaande tekst zullen we het begrip metafoor blijven gebruiken als overkoepelend woord voor alle onderverdelingen.

Fundamentele werking van een metafoor

In een basismetaphoor onderscheiden we een aantal zaken.

- het letterlijke deel van de metafoor, of zoals ik het noem, **de aanleiding** of **oorzaak**. Dit is het stuk dat gemetaforeerd wordt
- het vergelijkende deel van de metafoor, of **primaire vergelijking**
- en het deel dat aanleiding en vergelijking met elkaar verbindt, of dus **het verband**. Het verband is het ongeschreven en belangrijkste deel van de metafoor. Dit is namelijk het deel dat door de lezer zelf moet worden ingevuld. Het is dat deel dat de metafoor een metafoor maakt.

voorbeeld:

Hij is zo traag als een slak.

Aanleiding is hier: Hij

primaire vergelijking is hier: een slak

het verband is hier: de man is traag in de context van het verhaal

In een gevorderde metafoor komen hier nog zaken bij:

- **Diepgang**. De constructie, plaats en aanwending van het metafoor doen de lezer vermoeden dat er een diepere betekenis in de metafoor schuilgaat.
- **Secundaire vergelijking**. Is een vergelijking die niet onmiddellijk na of voor de metafoor staat, maar dat ontegensprekelijk verwijst naar de komende of voorafgaande metafoor. Vaak staat het in dezelfde alinea.

voorbeeld:

Hij is zo traag als een slak. Bij elke dreiging van snelheid trekt hij zich terug in zijn stulp.

De secundaire vergelijking is hier: Het terugtrekken in de stulp, iets dat natuurlijk eveneens een eigenschap is van een slak.

- **Tertiaire vergelijking**: Het oorzakelijk verband met de primaire metafoor is niet meer zo duidelijk. Vaak staat deze vergelijking in een volgende alinea.

voorbeeld:

Hij is zo traag als een slak. En bij elke dreiging van snelheid trekt hij zich terug in zijn stulp.

...

Het slijmspoor van zijn levenswandel vermengt zich met mijn dagelijkse gehaastheid.

Het slijmspoor doelt hier op de trage levenswandel van de man. Deze zin kan enkele regels verder staan en de opletende lezer zal hem kunnen oppikken. Vaak moeten tertiaire vergelijkingen op zich ook een metaforische waarde hebben, in geval de lezer het verband niet ziet, hebben ze nog steeds een toegevoegde – hoewel minder – waarde aan het geheel van tekst.

- **Verdere vergelijkingen** zijn eveneens (doch zeer moeilijk en zelden gebruikt omdat ze veel van de lezer vereisen) mogelijk. In sommige gevallen is het doenbaar om op een visueel sterk gekozen metafoer later terug te komen. Zelfs enkele bladzijden later kan een variatie op de primaire vergelijking de herinnering oproepen aan de oorspronkelijke, nu in een andere context geplaatste, metafoer.

voorbeeld:

Hij is zo traag als een slak. En bij elke dreiging van snelheid trekt hij zich terug in zijn stulp.

...

Het slijmspoor van zijn levenswandel vermengt zich met mijn dagelijkse gehaastheid.

...

De onthaasting die in hem huist, die hij met zich meedraagt als een onafschudbare last, doet hem in een spiraal van weekheid belanden.

...

Hij is een makkelijke prooi.

...

De muur die hij om zich heen heeft opgeworpen brokkelt reeds af.

...

Hij heeft niets van sterkte in zich, heeft geen ruggengraat.

Hier zitten vele verwijzingen in naar de originele slakkenmetafoer. Het woordje ‘onthaasting’ kondigt de komst van de metafoer aan, ‘die in hem huist’ doet de lezer terugdenken aan de slak. De niet af te schudden last is net als het huis van de slak niet te verwijderen en laat zien in hoeverre de traagheid zich heeft meester gemaakt van de man. Een spiraal van weekheid: een slakkenhuis is spiraalvormig en geeft behuizing aan het weke van de slak. Een slak is bovendien een makkelijke prooi. De muur die hij heeft opgeworpen verwijst nogmaals naar het huisje van een slak. Hij heeft geen ruggengraat: de slak is een ongewerveld dier. Het verschil in secundair de tertiaire vergelijking is niet altijd even duidelijk. Willen we deze begrippen verder uitwerken, zal er een tekstuele gradatie van lengte moeten worden opgesteld.

- **De rode metafoordraad.** Vaak is het zeer amusant voor de lezer om te zien hoe een schrijver op spitsvondige wijze zijn metaforen linkt naar eenzelfde onderwerp – natuurlijk is dit onderwerp relevant met het verhaal, of soms, maar moeilijk om de verhaallijn dan te behouden, is het onderwerp van de metafoer, het plot van het verhaal.

De schrijver kan er nu voor kiezen om op geregelde tijdstippen in zijn verhaal een afgeleide van de slakkenmetafoer te zoeken. Hij kan er voor kiezen om de lezer de metafoer opnieuw te doen ervaren, maar dan in de context van een schildpad of andere traagheden. Hij kan hem cokerellen laten eten, of het zijn lievelingseten maken. Hij kan een schildpad als huisdier hebben, merken dat zijn groentetuintje wordt aangevreten door slakken, zijn onmacht hierover

laten blijken waardoor hij in feite nogmaals vertraagt (hij kan zelfs de slakken niet de baas), je kunt hem naar een documentaire laten kijken over luiaards...

Als plot kan dan de dader iemand zijn in een rolstoel, of met een kunstbeen, of in contradictie, iemand met een Porsche of een sportief iemand...

De mogelijkheden zijn onbeperkt.

Als de schrijver hier handig van gebruik maakt, ontstaat er een rode metafoordraad in het verhaal. Het is volgens mij niet zinnig meerdere van deze rode draden te weven, omdat het dan voor de lezer nog moeilijker wordt de volledige diepgang van de tekst te achterhalen.

Foute metaforen

Metafoorgebruik is een krachtig stijlmiddel in de handen van een goede schrijver, maar de doolhof van de metafoor brengt de schrijver met een ietwat mindere pen al vlug in de problemen omdat hij doorschiet in zijn metafoorgebruik. Hij wil er een overschot aan informatie in kwijt, teveel vuur. De schrijver kan zijn onderwerp verliezen en hierdoor ook de lezer. In sommige gevallen wil het wel eens zo zijn dat de schrijver ook zichzelf verliest.

Als de metaforisatie slecht is, merkt de lezer dat het verhaal wordt geleid door de metafoor, de beeldspraak wordt een verhaal in een verhaal. De omzeilingen en trucjes die de schrijver toepast om zijn metafoor tot een goed einde te brengen, doen afbreuk aan het geheel. De aandacht van de lezer zal op de stilistische capriolen van de schrijver worden gevestigd en niet op het verhaal.

Cliché

De hiervoor genoemde metaforen zijn allen zeer clichématig. Zelfs soms in die mate dat ze voorbij het cliché zijn en gewoonweg alledaagsheid worden. Als een schrijver zich bedient van de metafoor: Hij werd zo wit als een lijk, zal niemand hem zeggen dat hij een spitsvondigheid te pakken heeft. Maar geen enkele taalpurist zal de schrijver erop wijzen dat hij zich laat vervallen in het gebruik van clichés.

Geïsoleerde metafoor

Een metafoor mag dan nog zo spitsvondig zijn, als het een geïsoleerd geval is, blijft het beperkt tot die enkele zin. Kan de schrijver echter de geaardheid van zijn metaforen, het onderwerp dat de schrijver vermetaforiseert, laten wederkeren in zijn verhaal, dan heeft hij een stramien te pakken. Zoals al eerder vernoemd, kan de schrijver de lezer alzo een houvast bieden doorheen de tekst (herinner de rode metafoordraad).

Ontbreken van de belangrijkste doelen van een metafoor

Waarom gebruikt een schrijver een metafoor? Om iets te zeggen dat hij ook gewoon had kunnen zeggen? Soms wel. Maar kan in betreffend geval de metafoor die enkel aan dit criterium voldoet niet beter worden geopteerd om gewoon te zeggen wat er te zeggen valt? Ik denk van wel.

Als alle diepgang en plotverduidelijking ontbreekt is het niet nodig om metaforen te gebruiken. Ze trekken vaak de lezer uit het verhaal (zie volgend puntje) en scheppen een onnodige afstand.

Stijlbreuk

Er is sprake van stijlbreuk als de schrijver een onzorgvuldige metafoor kiest. Vaak betreft het gevoelige onderwerpen die in een misplaatste metafoor worden getrokken. In plaats van het onderwerp op zich, treedt de metafoor op de voorgrond. De metafoor past niet in de context.

Voorbeeld

Homohuwelijk door regering langs achteren genomen.

Probleem verkeersagressie op de lange baan geschoven.

De abortuswet werd gisteren als eerste afgeklopt na een lange worsteling tussen de verschillende partijen.

Ik vertrouw in de kunde van de lezer om de ongepastheid van deze metaforen te herkennen.

Scheppen van focusverschil

De focus is de imaginaire visie van de lezer op het verhaal dat hij leest. Het is het punt waarop de geestesogen van de lezer zijn gericht, en deze ogen zijn traag. Ze veranderen niet graag van focus. Nemen we het voorbeeld waarin een man en een vrouw wandelen over een rustig parkpaadje. De vrouw zegt iets waardoor de man zich schaamt. De schrijver kan dan schrijven: Zijn hoofd werd zo rood als een ballon.

Hier wordt onnodig afstand gecreëerd. De lezer krijgt het beeld van een rode ballon (zijn er geen andere kleuren?), en voor sommige stijgt deze ballon ten hemel (zie je de geestesogen van het stel afdwalen?), voor anderen loopt de man nu rond met een ballon op de plaats waar zijn hoofd zat. In deze situatie is het gewoon beter te zeggen dat het schaamrood op zijn wangen kwam, of dat hij rood aanliep, zonder de onnodig afstand te scheppen tussen lezer en verhaal.

Iets dat eveneens onder dit puntje kan, is het introduceren van een nieuw beeld in de metafoor.

Voorbeeld

Als wiegelende bootjes dobberden de raadsheren rond in hun ark van de laatste redding. Maar nog voor het schip te water werd gelaten vertoonde de romp al barsten. Het gezelschap zat met een ei op dat moment.

Er is in het voorbeeld steeds sprake van watergerelateerde dingen. De schrijver doet afbreuk aan zijn opbouw door het beeld van een ei te introduceren dat op geen enkele wijze kan worden gecorreleerd met de voordien gebruikte metaforen, er is geen interactieveld.

Metafoor op basis van ervaring

Soms worden metaforen zo gekozen dat enkel een select gezelschap of bepaalde doelgroep weet waar het over gaat. De persoonlijke ervaringen van de schrijver schijnen door in de metafoor maar de mogelijks ervaringsarme lezer mist deze link.

Vaak wordt er vakjargon gebruikt – als het geschrevene dan ook binnen het ‘vak’ blijft is er geen probleem; wanneer voor een breder publiek wordt geschreven moet men oppassen met het gebruik van al te specifieke metaforische vergelijkingen.

voorbeeld

Hij rijdt met een apenhanger of met een buikschuiver.

Dit is jargon dat wordt gebruikt in het wereldje van de motorrijder. Een apenhanger is dan een motor met een breed, hoog stuur, een buikschuiver een racemotor.

Barbarismen

Vermijd alstublieft metaforen die zijn overgenomen uit andere (vaak Engels) talen. De alom bekende woordjes sh*t en f**k zijn metaforen die een toestand van afgrijzen, of verontwaardiging inluiden. Gebruik dan liever de welgemeende vloeken God (hij vergeeft het me vast) ‘verdomme’ en aanverwanten.

Verder zijn er nog die typische zinnestukjes van: not done, no way, o my God... In de originele taal betekenen ze heel wat anders dan waarvoor wij ze aanwenden. Onze taal is rijk genoeg en de mogelijkheden tot het vormen van goede metaforen schijnbaar oneindig.

Verzadiging

En dit is een moeilijke. Wanneer een tekst een grote metaforische vergelijking wordt, is hij vaak moeilijk leesbaar. Natuurlijk zullen ervaren en bekwame schrijvers in staat zijn een tekst also te formuleren dat alles wat er staat metaforisch is bedoeld – en er ook in slagen de lezer in het verhaal te houden, maar zoals aangehaald, dit is enkel weggelegd voor een zeer select groepje schrijvers. Meestal strandt de schrijver in een onleesbaar stuk tekst waarin de volgende metafoer de voorgaande neutraliseert of ontkracht. Misschien zelfs tegenspreekt. Mogelijks kon dit puntje onder deze van *metafoer op basis van ervaring*. De meer kundige lezer zal makkelijker de waarde van een metaforisch bedoeld stukje kunnen afwegen, relativeren en begrijpen.

Goede metaforen

Een metafoer is meer dan een puntsgewijze vergelijking tussen de eigenschappen van twee objecten. Het hoeft trouwens niet altijd een vergelijking te zijn.

Wat te denken van:

Die man is een echte etter?

Hier kan de metafoer niet worden vervangen door een woord dat letterlijk zegt wat etter omhelst. Bovendien zijn er geen wezenlijke kenmerken te verzinnen tussen etter en die man. En toch begrijpt de lezer wat hier wordt bedoeld. Daarmee komen we op punt één van wat een goede metafoer is.

Waarom vinden we een metafoor dan beter dan de gewone letterlijke uitdrukking? Waarom is een goed gekozen metafoor beter dan een beschrijving? Misschien omdat een concrete beschrijving geen plaats biedt voor de fantasie, terwijl een abstracte beschrijving de lezer vrij laat een beeld te kiezen dat hem het meeste boeit of dat hem het langst zal bijblijven. Misschien dat een goed gekozen beeld als een innerlijke bioscoop werkt, waarin de lezer de opgeroepen beelden kan manipuleren in de loop van het verhaal – hij kan er als het ware zijn eigen stempel op drukken.

Correcte gevoelswaarde

Een goed gekozen metafoor wekt naast een visueel beeld, ook nog een gevoelswaarde op bij de lezer. In het geval van: Die man is een echte etter, wekt het woord etter een afstandelijk, walgingopwekkend gevoel op. En dat is waar de metafoor op berust. Niet op de vergelijking tussen de twee, maar op de gevoelswaarde die moet worden overgedragen. De schrijver kan hier allerlei redenen gaan aanhalen waarom de man niet deugt, maar door te stellen dat de man een etter is, hoeft hij dit niet te doen.

Met gevoelswaarde bedoel ik ook dat het gevoel in de context van het verhaal moet passen. Stel dat we een verhaal schrijven over de schoonheid van een rozenveld en ergens de vergelijking maken dat de rozen de kleur hebben van het helle vuur of dat ze een schaamrode kleur dragen, breken we de gevoelswaarde van het verhaal. We buigen een positieve sfeer om in een negatieve.

Hetzelfde geldt omgekeerd: Als we een bosbrand beschrijven, zeggen we ook niet dat de kern van het vuur de kleur van de neus van een clown heeft.

Deze voorbeelden zijn natuurlijk overdreven, maar meer subtiele gevoelsmatigheden leiden vaak tot een zelfde emotiewissel.

Interactie binnen de metafoor

Een goede metafoor heeft een actief verband tussen oorzaak en vergelijking. En hier is actief het kernwoord! De metafoor is omschreven met doelbewuste actieve woorden die de oorzaak en de vergelijking van de metafoor met elkaar doen vervloeien. Woorden als ‘als’ zijn hier niet van toepassing, ze kondigen een metafoor aan, ontvloei de tekst.

Voorbeeld

Ze liep snel door, hongerig en opgewekt terwijl ze dacht aan het carnaval van voedsel dat in het restaurant op haar wachtte.

Hier versterkt de metafoor (de verscheidenheid en overvloed aan voedsel dat wordt weergegeven door het woordje carnaval) de tocht naar het restaurant. Het doorlopen en de opgewektheid zijn eveneens dingen die men aan een carnaval kan linken. De metafoor laat het personage verder stromen.

Interactie op het verhaal

Zoals gezegd, mag een metafoor geen geïsoleerd geval zijn. Er moet een zekere interactie zijn met de voor- en achterliggende zinnen, een aanwakkeren en uitdoven van de metafoor. De lezer waarschuwen dat bepaalde woordjes niet lichtelijk zijn gekozen en dat de keuze ervan even verderop verduidelijkt zal worden.

Maar niet alleen op zinniveau moet de metafoor standhouden, ook op alineaniveau, paginaniveau en verhaalniveau. Het is niet ongebruikelijk dat een metafoor, of het onderwerp waarop de metafoor berust (ziekte, spel, seks...) gedurende het hele verdere verhaal doorloopt – de rode metafoordraad.

Doorbreken van de conventie en uniekheid

Een goedgekozen metafoor wekt bij de lezer een zeker agitatie op. Het doorbreekt stigma's. Maar nog belangrijker is dat dit wordt gedaan door gebruik te maken van unieke metaforen (hier wordt later verder op ingegaan), dat er geen gebruik wordt gemaakt van een secundaire waarneming om een primair gevoel bij de lezer op te wekken. Het gevoel moet van de schrijver zelf komen.

Ironisch, doch overtuigend

Een goede metafoor kan overtuigen. Zelfs als de lezer heel andere visies heeft, kan een goed gekozen metafoor de lezer ervan (al is het maar even) meetrokken in haar statement. De Engelsman die van zichzelf gelooft dat hij wit is, de Amerikaan die toegeeft dat hij woont in een op macht belust land.

Vaak zijn deze metaforen stigmatiserend, overdreven en ironisch geschreven. Maar toch missen ze de kernboodschap niet.

Verlang inventiviteit van de lezer

Een metafoor hoeft niet recht-toe recht-aan te zijn. Er is niets mis met het verlangen van een schrijver dat zijn lezers nadenken. Vaak zijn metaforen zo alledaags dat ze zonder meer worden verstaan door de lezer; of zelfs niet meer worden opgepikt als metaforisch bedoeld.

Multifunctionaliteit van een metafoor

Zoals al gezegd, kan een metafoor dienst doen als taalornament, als plotverduidelijking en zo verder, maar in een zelfde metafoor kunnen ook meerdere betekenissen zitten die elkander onderbouwen.

Voorbeeld

Liefde is een kaartspel

Waarin staat dat je geluk moet hebben in de liefde, dat liefde een spel is, dat er altijd winnaars en verliezers zijn en dat er moet gegeven en genomen worden.

Goede metaforen zijn dus verzamelingen van overeenkomsten eerder dan dat ze één overeenkomst uitlichten. Door gebruik te maken van deze verzamelingen kunnen in een zin meerdere kenmerken worden verwerkt.

Ombuigen abstracte begrippen

Een goede metafoor slaagt erin een abstract begrip om te buigen in een verstaanbaar begrip. Deze beeldspraak is mooier dan een metafoor waarbij de lezer eerst moet puzzelen. In plaats van dat de geometrische of uiterlijke kenmerken van een ding worden beschreven, kan de schrijver zich bedienen van een vergelijkbaar, doch beter te visualiseren beeld.

De zeilen van het schip bolden door de nieuwe wind hoogzwanger op.

De vorm van een hoogzwangere buik is een universeel begrepen vorm; deze kan dan aangeven welke vorm de zeilen van het schip hebben. Het hoogzwangere kan dan later worden gebruikt als nieuw land wordt ontdekt, onbezoedeld en prematuur. Het hoogzwangere staat dus voor de komst van iets nieuws, van een belofte. De nieuwe wind is een metafoor in een metafoor. Er waait een nieuwe wind, dingen staan op stapel. Het zou in deze context dan ook niet passen het schip enkele regels verder op de klippen te laten lopen. Dan kan men beter opteren voor:

Door de windstilte hingen de zeilen slap als de huid van een oude man.

Een oude man kondigt een einde aan van een lange reis; de windstilte, naderend onheil.

Op school wordt het beeld van stromend water gebruikt als metafoor om de leerlingen de stroom van elektriciteit te laten visualiseren. Vele ezelsbruggetjes berusten op metaforische vergelijkingen, op visualisatie van het complexe (wie beeldt zich geen schaap of schip in bij de regel van 't kopschip of 't fokschaap? Metaforen om correcte spelling aan te leren!) Het is dan ook aan de schrijver om zijn metaforen aan te wenden om de lezer een kapstok te geven waaraan hij het verhaal kan ophangen.

Een goede metafoor laat het verhaal verder vloeien

Dit gebruik van metaforen vindt vooral toepassing in actiegerichte handelingen. Ze voeren de focus van de lezer in eenzelfde richting als de gebeurtenissen van het verhaal, of ze hebben een zelfde morfologie/amorfe structuur, dan de gebeurtenissen in het verhaal. Hoewel natuurlijk met zulke zaken moet worden opgelet. Iemand die aan het zwemmen is en zich als een vis in het water voelt, komt klunzig over. Hoewel sommigen ook hier zullen beweren dat het stijltechnisch best kan om zulke metaforen aan te wenden. De schrijver moet er dan wel voor zorgen dat de lezer de moedwilligheid van de gekozen metafoor begrijpt.

Een goede metafoor behelst menselijkheid

De gekozen metafoor moet om een bepaalde medeleven te wekken, over menselijke kenmerken gaan. Er moet een zekere herkenbaarheid inzitten. Over de waarden van het leven

– over waar het in feite allemaal over gaat: macht, seks, religie, honger, politiek, raciale verschillen...

Meestal zullen metaforische vergelijkingen ook menselijke kenmerken omvatten.

*De stad leek zich drie dagen nauwelijks te bewegen.
Door de aardbeving kronkelden de trainrails waanzinnig heen en weer.*

Bewegen en waanzinnig zijn kenmerken die ook op de mens – eerder dan op iets passiefs als een stad of trainrails – van toepassing zijn.

Deze menselijke metaforen ontstonden voornamelijk om nieuwe dingen een naam te geven. Zo spreken we van computergeheugen, de poot van een stoel, de rug van een berg enz. Ze vereenvoudigen de spraakoverdracht tussen ontdekker en toeschouwer. Ook in het dierenrijk komen deze metaforen terug. Een neushoornvogel heet niet zo omdat hij een neus heeft, maar omdat zijn bek is gevormd als een neus. Of een vogelbekdier; heeft een bek als een vogel.

Tijdsgebondenheid

We moeten in ons achterhoofd houden dat metaforen vaak tijdsgebonden zijn. Wat nu stigmatiserend werkt, zal dat over een jaar of tien niet meer doen, wat twintig jaar geleden ‘in’ was, is dat nu misschien niet meer. Zo staan tatoeages niet meer voor zeebonken en een bril staat niet alleen meer voor brillenman.

Interactieveld en eigenschappen van de metafoor liggen dicht bij elkaar

Een metafoor waarbij de verschillende delen van de metafoor dicht bij elkaar liggen, wordt beter gesmaakt dan indien deze ver uit elkaar liggen. Bovendien zullen de metaforen waarin gerelateerde zaken zitten beter en sneller worden begrepen.

Voorbeeld
Een muis is grijs
Een muis is klein
Een muis woont in een klein hol.
Een muis behoort tot de knaagdieren.

Bovenstaande zijn geen metaforen, maar de lezer merkt dat hij bij het eerste zinnetje onmiddellijk kan zeggen of dit waar is of niet. Na het lezen van het woord muis, zit er onmiddellijk een beeld in het hoofd van de lezer. Naarmate de invloedssfeer en de eigenschappen via een omweg moeten worden vergeleken, duurt het langer voor de lezer datgene wat hij las, kan catalogiseren in zijn inwendige bioscoop.

Als we dit gaan toepassen op metaforen:

Voorbeeld
Hij is een sluwe vos
Hij is zo sluw als een klein, ros roofdiertje.
Hij is zo sluw als een dier behorende tot de familie der vleeseters

Natuurlijk is voorgaande sterk overdreven, maar het geeft goed weer wat wordt bedoeld met het interactieveld en de eigenschappen van de zaken binnen een metafoor.

Herkenbaar maken van metaforen:

De schrijver mag nog zo zijn best doen, als de metafoor waar hij zolang heeft over nagedacht niet door de lezer wordt opgepikt, is zijn moeite voor niets geweest. Nu mag worden verwacht dat de lezer zich vrij snel een beeld vormt bij de intenties van de schrijver. Een ‘literair’ werk zal meerdere metaforen bevatten dan een stationroman, waardoor de lezer ‘aandachtiger’ wordt.

Het herkenbaar zijn van een metafoor is vaak niet voldoende. De lezer kan namelijk op verschillende niveau’s herkenning geven aan de metafoor.

In volgorde van slechte herkenning naar goede:

1. de lezer ervaart een probleem, een storing in de tekst, maar ziet geen metaforische bedoeling
2. er is een gedeeltelijk vermoeden van een metafoor
3. er is herkenning van een metafoor, maar de lezer kan er geen verduidelijking aan geven, hetzij doordat de metafoor in vakjargon is, of doordat de metafoor fout is gekozen
4. er is herkenning van een metafoor, maar de lezer kan slechts een deel van de metafoor (oorzaak of primaire vergelijking) duiden
5. er is herkenning van de metafoor en de lezer kan een relatie formuleren tussen het letterlijk en het figuurlijke van de metafoor, maar de lezer kan de diepgang niet ontwaren, de lezer concentreert zich teveel op het figuurlijke begrip van de metafoor
6. er is herkenning van de metafoor en de lezer kan de metafoor aan andere delen van de tekst verbinden, hij kan zijn kennis van de wereld gebruiken om een diepere betekenis aan de metafoor te hangen
7. er is herkenning van de metafoor en de lezer kan aan de hand van de metafoor de intenties van de dieperliggende intenties van de schrijver opmaken.
8. er is herkenning van de metafoor en de lezer vormt zelf een oordeel over de dieperliggende betekenis en eventueel de zienswijze van de schrijver. De metafoor wekt met andere woorden, interactie op
9. er is niet alleen herkenning van de metafoor, maar ook kan de metafoor worden gelinkt met secundaire en eventuele tertiaire metaforen. Het verband doorheen de gehele alinea – bladzijde wordt duidelijk.
10. er is herkenning van de rode metafoordraad

De schrijver heeft de keuze om zijn metaforen expliciet weer te geven, dus makkelijk traceerbaar voor de lezer (vaak ingeleid door ‘als’), maar dit komt soms opdringerig over en vaak ontbreekt de vloeibaarheid. Doorgaans staan oorzaak en vergelijking in dezelfde zin, de letterlijke en niet letterlijke betekenis volgen elkaar snel op.

Of de schrijver kan ze impliciet laten. De delen van de metafoor staan niet in dezelfde zin en soms wordt zelfs de letterlijke betekenis, de oorzaak, niet genoemd.

voorbeeld Impliciet:

Ik ben makkelijk op mijn paard te krijgen. Maar draven doet dat paard zelden.

In de eerste zin staat dat –ik- vlug opgewonden ben. In de tweede zin vervalt de oorzaak (ik) en wordt niet meer genoemd, maar vervangen door dat paard, dat nu de vorm van personificatie overneemt waar het in de eerste zin nog deel was van de metafoor.

*Ik rij met een juweeltje.
Ik ben getrouwd met een bom*

Hier staat zelfs helemaal niets over het letterlijke deel van de metafoor. Er wordt van de lezer verwacht dat hij weet wat een juweeltje is en wat de metaforische betekenis van een bom is.

Omdat in het eerste geval (expliciet) het snel duidelijk is dat het om een metafoor gaat, zullen we ons focussen op het herkenbaar maken van het impliciete.

1. Men kan gaan spelen met de volgorde van de woordsoort, eigenaardige opbouw van zinnen die een metafoor behelzen.
2. Men kan een soort van klinker of medeklinkerrijm gebruiken om de lezer er attent op te maken dat er iets op til is.
3. De lengte van de metafoor is eveneens belangrijk als ook de positie van de metafoor in het geheel van de tekst.
4. Over het algemeen worden metaforen aan het einde van een zin beter opgepikt dan aan het begin of in het midden van een zin. Hier wordt vanuit gegaan dat het belangrijkste aan het einde van een zin staat. Ook onthoudt de lezer de laatste woorden van een zin beter en heeft hij tijd om er over na te denken doordat er een pauze (in de vorm van een punt) volgt.

voorbeeld
*Hij kan nauwelijks zijn kop boven water houden in deze mensenzee.
In deze mensenzee kan hij nauwelijks zijn kop boven water houden.*

In deze zinnen staan twee metaforen, mensenzee, en zijn kop boven water houden. Naargelang de schrijver nadruk wil leggen op een van de twee moet hij deze in het begin of einde van de zin zetten.

1. Naar analogie van de vorige regel, zullen metaforen in het begin en einde van een alinea eveneens meer opvallen.
2. De schrijver kan ook een metafoor uit een voorgaand deel van de tekst opnieuw en eventueel duidelijker aanhalen in een volgend deel van de tekst. Dit kan al in een volgende zin, of in een volgende alinea. Het mag duidelijk zijn dat hoe langer de schrijver wacht met het toelichten van een bepaald ‘verborgen’ metaforisch gebruik, hoe meer kans bestaat dat de lezer alsnog de metafoor niet meepikt en zijn foutieve interpretatie van het gelezene zal verder echoën in het vervolg van de tekst.

voorbeeld
Zijn hoofd had een eironde vorm. Maar de kippen hadden niet genoeg kalk gekregen, de eierschalen waren broos.

3. Soms kan je taal aanwenden als inleiding voor een metafoor:

voorbeeld

*In haar post mortem was ze nog steeds virgo intacta van al wat slecht was.
(Het leven heeft haar tot in de dood gespaard van tegenslag)*

4. Logisch gevolg: Een metafoor kan verwacht worden door de lezer.

voorbeeld

Zijn vrouw is een diesel, ze moet traag op gang komen, hij daarentegen is een door kerosine aangedreven straalmotor.

Wat is de tekstuele interpretatie van de metafoor

Als we eenmaal kunnen duidelijk maken aan de lezer dat wat hij leest metaforisch is en dus als dusdanig moet worden gelezen, moeten we er nog voor zorgen dat de lezer de juiste tekstuele betekenis geeft aan de metafoor. Iedereen heeft een andere achtergrond, een verschillende belevings- en ervaringswereld, waardoor het niet vanzelfsprekend is dat dingen zijn wat de schrijver wilt dat ze zijn.

Hier kan de schrijver zelf een aantal vragen overdenken die een onbevooroordeeld beeld van zijn gekozen metafoor scheppen.

1. Wat is de onderliggende overeenkomst van de delen (oorzaak, vergelijking en verband) van de metafoor?
2. Wat zijn de referenten, de ding(en) waarnaar de metafoor verwijst?
3. Worden deze dingen genoemd of impliciet gelaten, zo ja, zal de lezer deze implicietheid correct kunnen invullen?
4. Wat wordt er subjectief gezegd – wat wordt er bij verval (dus letterlijk) van het metafoor gezegd?

Een originele metafoor

Om een originele metafoor te construeren, moeten aan een paar zaken worden voldaan. Natuurlijk moet de metafoor aan de dingen voldoen die zijn opgelijst onder ‘goede metaforen’, maar verder zijn er twee criteria waaraan ik ze zou toetsen. Eén is beeldendheid en twee is originaliteit. Ook complexiteit of diepgang kan een oud of veelgebruikte metafoor origineel maken. Een continuïteit tussen oude en nieuwe metaforen – als een wiskundige afgeleide.

Origineel wil ook zeggen, niet gebruikelijk of van hoog poëtische geaardheid. Uiteindelijk moeten deze poëtische zinnen een verlengde zijn van het alledaagse leven, een verderzetting op een ander ‘hoger’ niveau en er een extra dimensie aan geven. Metaforen omhelzen het gedachtegoed van generaties, maar nieuwe generaties drukken hun noden en behoeftes uit in nieuwe metaforen. Metaforen zoeken woorden en beelden voor onbekende dingen en nemen afstand van de conventionele metaforen.

Een origineel metafoor kan dus verkregen worden door het uitbreiden of verleggen van conventionele metaforen.

voorbeeld

Hij heeft een zwarte kijk op de wereld. (hier wordt de ervaring van een buitenstaander weergegeven → extrovert)

Als we hier de dimensie introvert aan koppelen, krijgen we een nieuwe metafoor. We proberen weer te geven hoe de persoon met een zwarte kijk zich zelf moet voelen.

Hij heeft een zwarte kijk op de wereld, maar hetzelfde bloed dat zijn ziel verduistert komt ook in zijn hart.

Hier zeggen we dat de man zelf aan de oorsprong ligt van zijn duistere gedachten.

Anders kan het door proberen de gaten die door conventionele metaforen worden geschapen in te vullen. Of enkel een deel ervan herkenbaar te laten, maar er een heel ander betekenis aan te geven.

voorbeeld

Wie een put graaft voor een ander, valt er zelf in.

Dit is een conventionele metafoor waar de schrijver geen hoge ogen mee zal werpen, maar als we ze parodiëren:

Wie een put graaft voor een ander, heeft hard gewerkt.

Om tot originele metaforen te komen, kunnen er ook twee of meerdere gecombineerd worden. Hiermee bedoel ik dan tegenstrijdige metaforen die op het oog niets met elkander te maken hebben. Deze kunnen zowel in de zin terugkeren of in de alinea.

voorbeeld

Geld maakt niet gelukkig, zei het varken en rolde zich in het slijk.

Hier wordt in eerste instantie aangetoond dat geld slecht is, waarna het varken wordt gebruikt om in het slijk der aarde (geld) te rollen wat een geliefde bezigheid is van een varken natuurlijk.

Een bekender voorbeeld is:

De pot verwijt de ketel dat hij zwart ziet.

Voorgenoemde metafoor is echter van minder aansprekelijke waarde omdat het niet op menselijkheid berust. En dat is eveneens een criteria voor een goede metafoor.

Metaforisch gehalte

Of de beladenheid van de zin. Hoe ver mag je gaan in het gebruik van metaforen?

Dit had zowel onder de topic goede metaforen als slechte metaforen gekund. Er is geen graadmeter die zegt dat een zin overladen is of niet. Veel hangt af van het niveau van de lezer. Maar om deze subjectieve criteria buiten beschouwing te laten, zou ik zeggen dat de vloeibaarheid boven de beladenheid van een zin moet primeren. Een zin die zonder hapering

kan worden gelezen (gebruik de *thinking out aloud* methode) is meestal een zin die niet te beladen is.

Metaforen... literatuur?

In een vorige editie van Blanco Regel trachtte ik een definitie voor literair werk te vinden. Hierin was geen sprake van het al dan niet gebruiken van metaforen. Dus kan ook niet gesteld worden dat een werk pas van afdoende kwaliteit is als het metaforen bevat. Sterker nog, sommige verhalen zouden beter gespaard blijven van metaforen omdat de aangewende vergelijkingen de bal volledig mislaan (als dat geen metafoor is?).

En toch kan een verhaal zoveel meer zijn dan hetgeen er letterlijk staat als de auteur de geheimen van de metafoor beheerst. Als hij erin slaagt een rode draad te weven in zijn metafoorgebruik.

Voorbeeld

Aan de hand van een zin die ik steeds verder uitwerk, wil ik laten zien hoeveel rijker een metafoor een alinea kan maken. Nadien zullen de onderwerpen die besproken zijn in deze verhandeling getoetst worden.

Omdat er in deze verhandeling geen plaats is voor een verhaal met inleiding, setting en zo verder, zal ik proberen het een en ander in een alinea duidelijk te maken.

Metafoorloos:

Ik vermoedde het al langer; ze was reeds lang onzeker. Niet alleen zij, maar meerdere mensen die ze kende, leden eraan. Ze twijfelde eraan of haar leven nog nut had en dacht krankzinnig te worden. En het was pas in deze gemoedstoestand dat ze de anderen kon begrijpen.

Bij het schrijven van dit door mij vermeend metafoorvrij stukje, ervoer ik de grootste moeite om zonder metaforen te schrijven. Dit om maar aan te geven dat vele metaforen dermate zijn ingeburgerd dat we er speciaal op moeten letten ze niet te gebruiken, anders sluipen ze sowieso in de tekst.

Clichématig geschreven:

Ik had het **zien aankomen**, ze werd reeds langer **geplaagd** door onzekerheid. En niet alleen zij, anderen werden ook **bezocht** door deze twijfel. Ze twijfelde eraan of haar leven nog **iemand een moer kon schelen**, en dacht **van lotje getikt** te worden. En het was pas in deze **conditie** dat ze wist wat anderen **gewaarwerden**.

‘Iets zien aankomen’ en ‘geplaagd worden door iets’, zijn menselijke personificaties van een niet zelfstandig iets (in dit geval de onzekerheid). Net zo min onzekerheid een bezoek kan afleggen. Een moer kunnen schelen, is natuurlijk duidelijk in zijn betekenis maar zeker niet origineel te noemen net als – van lotje getikt. ‘Conditie’ en ‘gewaarwerden’ zijn woorden die uit een andere context komen. Natuurlijk kan ze nooit letterlijk weten wat anderen

gewaarwerden omdat ze zich niet in hun hoofd kan plaatsen. Ook is conditie niet het juiste woord, maar wel algemeen geaccepteerd.

Originele metaforisatie:

Mijn glazen bol sprak er al langer van, ze vocht nog steeds haar alledaagse robbertje tegen onzekerheid wat de universele kwelgeest van de eeuw beloofde te worden. Ze klaagde over de broosheid van haar bestaan, over de gouden schedel die doorschemerde door de steeds dunner wordende huid die gespannen was rond de wereld van haar zelfcontrole. In het uur van haar eigen zondeval voelde ze enige verwantschap met de rest van de vervallende kosmos.

In voorgaand stukje is de vermetaforisatie toegespitst op het universele. Op het gevoel van het ze-personage dat denkt dat met het komen van haar depressie, heel de wereld hetzelfde ervaart. De toon wordt ingezet met de glazen bol waardoor de wereld kan gezien worden en tevens dezelfde vorm heeft. De universele kwelgeest van de eeuw is een noot van de schrijver, die vindt dat de westerse mensheid veel te snel neerslachtig is. Alledaags en robbertje zijn bewust gekozen om de oneensgezindheid van de schrijver met zijn personage te benadrukken. Hij is het oneens met de conditie waar zijn personage zich in verliest. In dezelfde gedachte is gekozen voor gouden schedel. Het geeft de weelde aan die ze niet erkent. Ook noem ik haar conditie een zondeval, waardoor de lezer beseft dat haar conditie ongerechtvaardigd is in de materialistische wereld.

Metaforen in de plot

Is het zinvol metaforen te gebruiken in de plot? Mijn persoonlijke mening is om dit zoveel mogelijk te vermijden. Metaforen – zelfs wanneer ze goed gebruikt worden – hebben nogal eens de neiging een verhaal te vertragen. Waar het erom gaat de lezer naar een einde toe te brengen, wanneer alle draadjes samenkomen en de waarheid moet worden verteld, is er geen plaats voor verfraaiing of taalbekleding. De naakte waarheid volstaat.

Het is dan ook zinvol de rode metafoordraad te laten eindigen net voor het plot – dit kan zelfs door de oorspronkelijke metafoor, degene die leidde tot de rode metafoordraad, opnieuw te gebruiken. In sommige gevallen kan deze metafoor het verhaal samenvatten en eventueel als laatste zin worden geschreven.

Voorbeeld:

Zoals het klokje thuis tikt, tikt het nergens.

Een man die na een buitenechtelijke relatie toch weer thuiskomt in verzoening met vrouw en kinderen. (Gelieve het clichématige te negeren)

Een testopzet

Naar aanleiding van dit artikel werd op het forum van Blanco Regel een oproep geplaatst of mensen wilden deelnemen aan een testje.

De testopzet was als volgt:

Er werd de lezer zes onbestaande schijnbaar onbeduidende metaforen aangeboden met als onderling verband, de mens als metafoor. De lezer werd gevraagd een spontane reactie te geven op wat de dieperliggende betekenis van de gegeven metafoor kon zijn.

Wat de lezer niet wist, is dat er bewust twee groepen zijn gekozen. De ene groep beoordeelde zes metaforen waarin de vergeleken persoon vrouwelijk was, de andere groep deed dit met een mannelijk personage. Verder zaten in beide groepen evenveel vrouwen als mannen.

Verantwoording gekozen metaforen

De lezer werd meegedeeld dat de metaforen die ze te lezen kregen niet bestaand zijn, maar dat was niet in alle gevallen helemaal waar. Zo is er de metafoor: Hij/Zij is een huis. Nu bestaat de metafoor als dusdanig inderdaad niet. Maar door een paar woordjes te veranderen krijgen we: Hij/Zij staat als een huis. Wat natuurlijk een eenduidige metafoor is. Net als het geval met Hij/Zij is een kuiken. Het overbekende ‘uilskuiken’ is hier natuurlijk de juiste metafoor.

Andere bijvoorbeeld: Hij/Zij is een blikje bier. Zijn wel geheel uit de lucht gegrepen. Toch werd er gekozen voor typische mannelijke (blikje bier) en typische vrouwelijk (Tv-programma) stigmatisaties.

Eén metafoor is onzijdig gekozen; Hij/Zij is een onbeladen vrachtwagen.

Andere werden gekozen om de typische kenmerken van het abstracte deel van de metafoor (sprinkhaan).

Verder zijn er levende dingen (sprinkhaan, kuiken) gekozen en niet levende (huis, vrachtwagen, blikje bier) en een immaterieel ding (Tv-programma). De gedachte hierachter was dat de levende metaforen zouden resulteren in fysieke vergelijkingen, terwijl de niet levende veeleer emotionele sterktes en/of zwaktes zouden oproepen.

Resultaat

Deze beperkte testopzet (twaalf personen) leert ons een aantal belangrijke zaken bij het kiezen van een goede metafoor.

Als voorbeeld haal ik de metafoor ‘Zij/Hij is een blikje bier’ aan:

Zij: mannen zullen haar graag lusten, is soms het enige waar je naar verlangt, makkelijk tijdverdrijf, koud, nat, dorstlessend, *is een grijze muis, wordt gebruikt, valt niet op, is een dronkelap, is iemand met weinig diepgang, is wel lekker, is een stoephoer.*

Hij: is een zuipschuit, is fris, is ontspannend, is ordinair, *heeft een drankprobleem, is nietszeggend, is niets waard.*

Hier zien we een aantal stellingen die door te trekken zijn naar de andere metaforen. De interpretaties van de andere metaforen liepen eveneens sterk uit elkaar. We kunnen hier uit afleiden dat de interpretatie niet eenduidig is, en dat nieuwe metaforen of slecht gekozen zijn of inburgering nodig hebben. Nu is door een paar woordjes aan de metafoor toe te voegen al meer eenduidigheid te krijgen: Hij/zij heeft de inhoud van een blikje bier. In dit geval zullen

de interpretaties – hoewel het hier een niet bestaande metafoor betreft – meer betrekking hebben op elkaar.

Dit alles wil nu ook weer niet zeggen dat er totaal geen lijn in te trekken valt. Zo is bij alle metaforen een duidelijke positieve of negatieve houding te bespeuren. In de meeste gevallen is de houding van de beoordeler vrij negatief, enkel bij ‘Hij/zij is een huis’ wordt er veeleer een positieve interpretatie gegeven – dit natuurlijk door de *huiselijkheid* van het woord.

Verder zien we dat de clichébeelden van man/vrouw eveneens een grote rol spelen in de beoordeling van de metaforen. Zo zal de zij-metafoor vaker (10 keer) seksueel worden geïnterpreteerd als de hij-metafoor (geen enkele keer). De mannelijke metafoor wordt dan weer vaker in verband gebracht met carrière en streven. Ook worden aan de mannelijke metaforen vaker introverte zaken gehangen, een eigenschap van de man, of wat de man op zich wil terwijl bij de vrouw wordt gekeken naar wat een ander van haar vindt, hoe ze op de omgeving overkomt. Zo zijn de seksuele interpretaties van de vrouw gericht op het seksuele *ontvangen* (Zij is een onbeladen vrachtwagen = in haar kan je heerlijk klaarkomen. Hij is een onbeladen vrachtwagen = hij is zorgeloos, heeft alles overboord gegooid), dus niet gereflecteerd op het geven. Mannen zijn bijvoorbeeld stevig, ze zijn zelfverzekerd, terwijl vrouwen een schouder zijn voor een ander; je kunt bij haar terecht.

We merken ook dat de interpretaties die vrouwen en mannen over een zelfde metafoor (dus ook geslachtelijk hetzelfde) geven, ongeveer evenredig zijn. Enkel wanneer het typisch vrouwelijke stigma's betreft, geven vrouwen een andere verklaring. Zo bijvoorbeeld bij; ‘Zij is een tv-programma.’ Geven de deelneemsters aan deze test meestal een positieve interpretatie van deze metafoor: Het is een plezier met haar samen te werken, is boeiend, hij maakt van alles mee,... Terwijl de mannelijke deelnemers eerder deze metafoor negatief inkleden: Het is allemaal schijn, hij komt nooit op tijd...

Eveneens merken we dat naargelang de metaforen onduidelijker zijn – we kunnen zelfs stellen, langer zijn - de lezer meer woorden nodig heeft om ze te kunnen verklaren, waarmee samenhangt, dat de lezer meer tijd nodig heeft (zoals sommigen aangaven) om de metafoor te kunnen duiden.

Bij ‘een onbeladen vrachtwagen’ waren soms hele zinnen (een sterke man met brede schouders waarvoor iedereen uit de weg gaat, maar hij heeft niets in zich. Geen talent, geen intelligentie) nodig om de metafoor uit te leggen, terwijl bij ‘een kuiken’ vaak enkele kernwoordjes (dom, klein) voldoende waren. Het is duidelijk dat naarmate het interactieveld in de metafoor verbreedt, de metafoor moeilijker uit te leggen is.

In dezelfde context zien we dat wanneer het interactieveld groot is, wanneer de dingen nauw betrekking hebben op elkaar, worden de metaforen eerder verklaard op fysieke gelijkenissen. Hij/zij is een kuiken betekent volgens velen dat hij/zij klein of jong is, een sprinkhaan is een mager, iel persoon.

Dingen uit een ander interactieveld worden veeleer emotioneel vergeleken, eigenschappen van hij of zij. Op iemand die een huis is, kan je rekenen, staat stevig in zijn schoenen...

Gedragkenmerken en functionele kenmerken zijn de meest frequent gekozen eigenschappen. In het voorbeeld van het Tv-programma komen er vaker bepaalde kenmerken terug die eigenlijk eigenschappen zijn van een Tv-programma.

- er is veel aan te beleven aan hem (wat doelt op de entertainmentwaarde)
- met haar hoeft je niet te vervelen (zelfde amusement)

- Het is een plezier ernaar te kijken (eigenschap Tv)

Hier wordt in wezen de link tussen de vergeleken persoon en het abstracte begrip nauwelijks weergegeven. Er worden eerder pure kenmerken van een Tv-programma gegeven dan dat de lezer zich afvraagt over welk programma het dan wel zou kunnen gaan (dit is natuurlijk geheel door de oppervlakkigheid waarmee de metafoor werd voorgeschoteld en het ontbreken van elk aanknopingspunt).

Conclusie

Voor ik aan deze verhandeling begon, had ik geen idee hoe lang hij zou worden, maar naar alle eerlijkheid had ik nooit kunnen vermoeden dat er zoveel over metaforen te zeggen was – en waarschijnlijk zijn er nog vele bladzijden te vullen aangaande dit onderwerp. In zekere zin heb ook ik het een en ander bijgeleerd door eens stap voor stap op te schrijven wat ik meen te weten over metaforen.

Er is een elementair verschil tussen schrijven en zeggen hoe men zou moeten schrijven. Vaak zijn de beste taalpuristen de slechtste schrijvers. Hun starre houding, hun detaillisme voorkomt dat ze in hun tekst vrij kunnen denken. Ze schrijven met regels en niet met hun hart. En ondanks het theoretische dat deze verhandeling is, is het nog steeds het gevoel dat primeert. Deze verhandeling zal ook niet zeggen hoe je een goede metafoor schrijft, maar wel een aantal dingen uitlichten die belangrijk zijn bij het gebruiken van metaforen.

Taalregels volgen de sociale en de literaire conventies zo nu en dan. Vaak zijn degene die er van afwijken de minnekinderen van velerlei bekende schrijver. Maar gedachten van een generatie, gevoelens van een decennia en zelfs karakters zijn in woorden te bevatten, maar nog belangrijker is dat deze woorden wat ze beschrijven niet alleen weergeven, maar ook vereeuwigen. Wie kent er geen dichtlijn van Shakespeare uit het hoofd? Deze dingen hoeven niet met ongekende precisie geschreven te worden, maar wel met woorden zoals we ze kunnen onthouden.

Hopelijk heeft u als lezer/schrijver iets aan deze uiteenzetting.

Opmerkingen, bedenkingen of suggesties zijn zoals steeds meer dan welkom.

© Benny Wouters